Transzgenerációs örökségünk

Benda József

A kötődési képesség kialakulása és jelentősége. Az interaktív magzatgyermek

A fogantatást követő magzatgyermeki fejlődés vizsgálatai alapján mára elfogadottá vált az a megfigyelés, hogy az emberre jellemző pszichológiai sajátosságok kialakulása már az anyaméhben elkezdődik. Az anya és a magzatgyermek között „párbeszéd", interakció zajlik, amely egyszerre történik emocionális, viselkedéses és pszicho-neuro-immunológiai szinteken.[1] A kapcsolat kialakulásának kezdete leggyakrabban a magzat mozgásának érzékeléséhez kötődik.[2] Az apa számára ugyancsak a – láthatóvá váló – magzatmozgások jelentik a kapcsolódás első lehetőségét.[3]

Szembetűnő, hogy **már ekkor megmutatkozik a** – sokszor magatehetetlennek tekintett – **magzatgyermek (inter)aktív viselkedése**: számos kísérlet és megfigyelés bizonyítja,[4] hogy a magzat folyamatos mozgásban van: egyrészt reagál a külső fény- és hangingerekre, zenére, beszédre stb.,[5] másrészt „önmagából", belső bio-fizikai-kémiai folyamatainak következményeként indulnak el azok a mozgások, „mozdulatok", amelyek idővel neurológiai irányítás alá kerülnek, és részben tudatosulnak.

A pár hónapos kortól már kívülről is észlelhető *interaktivitási igény*[6] először az anyai szeretet kiváltásának, később a szociális és kognitív kompetenciák kifejlődésének alapja. Ez a kapcsolódási drive [7] – a vizsgálatok szerint – egyértelműen idegrendszeri, biológiai, pszichológiai meghatározottság, amely érzékszerveink kifejlődésével összefonódva alakítja ki az emberi érintkezésre való alkalmasságunkat. Egy titokzatos, misztikus belső erőközpont, biológiai-genetikai program irányítja sejtjeink szaporodását, szerveink felépülését, minden külső akarattól, beavatkozástól, elvárástól függetlenül. Az emberi természetnek (és minden élőlénynek) ez az önvezérelt működésmódja egész életünkre jellemző.

---

[1] Andrek Andrea: *Mindentudó kisbabád, mindentudó magzatod. A korai kötődés kezdete és kontinuitása.* 22. ncsszi.hu/download.php?file_id=991

[2] Lásd Mendi (1992) In: Andrek: *i.m.* 24.

[3] H. Sas: *Három generáció – A nagyanyák, az anyák, az unokák: terhesség, szülés, születés.* . In: Hanák K. (szerk.): *Társadalmi változások – életfordulók.* Budapest, 1988, MTA Szociológiai Kutató Intézet, 226–244. 235.

[4] A magzatgyermek anyai történésekre reagáló viselkedéséhez Andrek: *i.m.*, u.o.

[5] Az érzékszervek közül legkorábban a tapintás és ízérzékelés fejlődik ki, majd a születést követően a magzatgyermek érzékelőrendszere kiegészül a szaglással és a hallással, majd a jóval később tökéletesedő látással, melyek döntő szerepet játszanak az újszülött érzékelésében. Az érzékszervek kifejlődésének szerepét az interakcióban lásd Andrek *i. m.* 24.

[6] Magyar kutatók pszicho-fiziológiai adatokkal alátámasztva arra hívták fel a figyelmet, hogy később az újszülött már nemcsak utánozni képes, hanem aktív, kezdeményező résztvevő. Molnár P. (1996): *A csecsemő veleszületett szocialitása*. In: Hidas György (szerk.): *Megtermékenyítéstől a társadalomig.* Budapest 1996, Dinasztia, 24.

[7] Ranschburg Jenő: *Szeretet, erkölcs, autonómia.* Budapest, 1993, Integra-Projekt Kft., 19.

Mivel ritkán vagyunk képesek ezt a belülről[8] vezérelt folyamatot akár fogalmilag, akár a maga konkrét, valóságos létezésében lekövetni, elméleti, sokszor „hamis" tudatunk meg akarja állítani, hogy képes legyen értelmezni, vizsgálni, modellezni, befolyásolni, hogy birtokba tudja venni. Ezért aztán lefékezzük, 'kiszögeljük', 'felszeleteljük', 'megregulázzuk' az ÉLET működést, hogy korlátozott képességű érzékszerveinkkel fel tudjuk fogni a valóság teljességét.[9] Ez ellen - saját integritásának védelmében érthető okból - minden élőlény, sejt, szövet tiltakozik a maga szelíd eszközeivel. Ha gyengébbnek bizonyul az „erős" embernél, vagy intézménynél, hát feladja: először jeleket küld, majd megpróbál ellenállni, végül elengedi az életet: kimúlik. Ez az élőlényeken elkövetett emberi erőszak sok pusztulás akaratlan okozója.

A születéssel új szakasz indul az anya és a csecsemő életében.[10] Az egység végérvényesen kettősséggé válik, és a korábbi - minden tekintetben – homeosztatikus életfolyamatot a csecsemő egy sokkal bizonytalanabb, törékenyebb, finomabban vezérelt láthatatlan szálon, a pszichológusok által kötődésnek[11] nevezett láthatatlan köldökzsinóron, szimbiózison keresztül irányítja.

A kötődés forrása, mint láttuk, a méhen belüli egység állapota, amely már a születés előtt szétválik, és – egy testi-lelki interaktív folyamatban – megkezdődik a magzatgyermek biológiai lényéből a szociális ember kialakulása. A folyamat sikeres felépülésének egyik meghatározó tényezője a biztonságos kötődés lehetősége, amelynek jellegzetességei meghatározzák a csecsemő későbbi fejlődését.

A biztonságos kötődés kialakulása

Az újszülöttnek közismert fizikai szükségletei mellett (éhség, szomjúság, fáradtság stb.) tapintási, hőmérsékleti, érzelmi, nyugalmi, biztonsági és más szükségletei vannak, amelyekhez hozzá akar jutni, és ezeket jelzi is környezete felé.[12] Ily módon „kezdetben a gyermek formálja az anyát, és később éppen ez teszi lehetővé, hogy az anya formálja őt".[13]

A gyermek jelzéseire adott pontos válaszok az újszülöttben fölidézik az intrauterin egyensúlyi állapot megszokott ingereit, ami biztonságot teremt számára.[14] Az egyensúlyi állapot megbomlását az anya a testével megteremtett szerteágazó kapcsolatrendszer segítségével (például az addig ismeretlen éhségérzetet szoptatással) szünteti meg, vagyis – optimális esetben – biztosítja gyermeke számára egy közel változatlan, nyugalmi-egyensúlyi állapot fenntartását. Az egyensúlyi állapotok megbomlását azok várható helyrebillentése követi, és ezzel a csecsemő lassan hozzászokik a kellemetlen érzések eltűréséhez, illetve igényeinek a késleltetett kielégítéséhez. „A későbbi szeretetkapcsolatok ereje és minősége – ahogy ezt Ranschburg megjegyzi – az e fázisban megvalósuló testi kontaktusok bőségétől és intenzitásától függ",[15] amelyben különösen az együttlét „kölcsönös gyönyörűsége" fontos.

[8] A Biblia, a hívők szerint Isten által.

[9] Az iskolai tananyag és a tanítás módszertana sok esetben ilyen természetű.

[10] Az „egész"-ség szétválik, és megjelenik a „fél"-elem.

[11] A kötődés nem azonos a kötődési viselkedéssel. Ez utóbbi pillanatnyi magatartás, míg az előbbi egy tulajdonság, amely hosszú ideig fennmarad. Bowlby: *i.m.* 34.

[12] Ranschburg: i.m. 20.

[13] Ranschburg: i. m. 67.

[14] Ranschburg Jenő: *Az emberi szeretet genezise.* In: *Valóság* 1973/10., 30.

[15] Uo.

Egy ilyen kölcsönösen előnyös kapcsolat fejlesztheti ki a csecsemőben azt a meggyőződést, hogy képes befolyásolni a környezetét. Ha igényeit, elvárásait az anya észleli, és megfelelő válaszokat ad azokra, a kapcsolat harmonikusan tud fejlődni. A harmonikus kétoldalú lelki kötődés kialakulása természetes folyamatnak tűnik, ám **fontos szerepe van benne a születést követő szoros fizikai együttlétnek**. Az anya és gyermeke közötti szoros kommunikatív kapcsolat eredményessége az újszülöttnek a világgal és a másokkal való későbbi kapcsolatának mintáját adja. A sikeres kapcsolatban a csecsemő folyamatosan megéli, hogy fontos, a teremtés egyszeri, megismételhetetlen csodája, szeretetre méltó és szeretett személyiség.

Az anya-újszülött kapcsolat irányítását – a csecsemő részéről – veleszületett genetikai-neurológai program biztosítja. Az agy fejlődése a méhen belüli élettől kezdve nagyon érzékeny a korai gyermekkorban bekövetkező külső hatásokra. Mint láttuk, e hatások, köztük a személyes kötődések és a nyelvi környezet szó szerint alakítják a fejlődő agyat."[16] A tapasztalatok nyomán, a külső környezet hatására, génjeink egy jelentős része oly módon kapcsolódik ki vagy be, hogy az eldönti a későbbi fejlődés irányát, új kapcsolatok alakulnak ki, elkezdődik idegrendszeri hálózatba szerveződésük. Az újszülöttre ráhangolódó anya a pozitív és a negatív érzelmek megosztásával segíti a testi és mentális egyensúly fenntartását, amely az interaktív regulációtól az autoreguláció felé halad.[17] Ha valóban sikeres az anya-gyermek kapcsolat, ez alakítja ki a kora gyermekkori biztonságérzetet, ami a felnőttkori frusztrációtűrés alapja, és lehetővé teszi a partnerek igényeinek kielégítését vagy elviselését.

Vizsgálatok megállapították, hogy az anya igen hamar képessé válik saját gyermeke sírásának megkülönböztető jelzéseire (éhség, fájdalom, foglalkoztatási igény stb.[18]). Úgy teremt sikeres kapcsolatot a csecsemővel, hogy hangszínével, mozdulataival, közeledésével egy rituálisan ismétlődő folyamatban maximálisan alkalmazkodik hozzá, és rendkívül érzékenyen reagál jelzéseire.[19] Azok az anyák, akik érzékenyebben reagálnak a csecsemők által kifejezett finom jelzésekre, biztos kötődést alakítanak ki gyermekükkel. A kevésbé érzékenyeknél bizonytalan kötődés alakulhat ki. Az érzékenység nem csupán a jelzések észlelését jelenti, hanem gyors és megfelelő válaszreakciót is egyben.[20] Ez a tükröző-reagáló odafigyelés megnyugtatja a csecsemőt, segíti környezet-felfedező tevékenységét, hangicsálását, gügyögését, magára eszmélését, amely egyre stabilabbá és önirányítottabbá válik. A kölcsönös alkalmazkodás elégedetté is teszi a babát, de biztosítja a kölcsönösség mintáját is, amely a későbbi sikeres társas kapcsolatok kialakításának modellje.[21]

Az anya és az apa[22] közvetlen fizikai jelenlétében szerzett tapasztalatok, a mindennapi interakciók és kölcsönhatások a csecsemőben bizonyos munkamódokat, reprezentációkat, neurológiai rendszereket és folyamatokat (dinamikus sztereotípiákat) alakítanak ki, amelyek a viselkedést, a társas kapcsolatokra való nyitottságot – már az anya jelenléte nélkül is – fenn

[16] Ádány Róza: *Megelőző orvostan és népegészségtan,* Debrecen, 2011, http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/ 0019_1A_Megelozo_orvostan_es_nepegeszsegtan/ch01s06.html, Letöltés 2014. szeptember 17.

[17] Dr. Makói Zita: *Korai életkori hatások*. Kézirat. 2014.

[18] Ranschburg Jenő*: Szeretet, erkölcs, autonómia. Budapest, 1993, Integra-Projekt Kft.,* 57.

[19] Bowlby: *i.m.* 14.

[20] Martin Dornes: *A kompetens csecsemő.* Budapest, 2002, Pont, 205.

[21] Bowlby: *i. m.* 14.

[22] Más megfigyelések azt mutatják, hogy a csecsemő sokkal inkább ahhoz a személyhez ragaszkodik, akivel állandó szociális interakcióban van, mint ahhoz, aki csak testi szükségleteit elégíti ki. Ainsworth (1967) kutatásait idézi Zsolnai Anikó: *Kötődés és nevelés.* Budapest, 2001, Eötvös, 32.

tudják tartani.[23] A saját érzéseivel, élményeivel kombinálódó szülői helyzetértelmezések (fizikai érintés, hangszín, hőmérséklet, egyensúly, ritmus, és a narratív hozzátartozók: „ügyes vagy", „jó melegen vagy felöltözve", „aranyos vagy anyucival", „ne bántsd a cicát" stb.)[24] alakítják ki benne a jó és a rossz elválasztását és értékelését. Ezek a sok ismétléssel rögzülnek, egyre könnyebben előhívhatókká, majd implicitté válnak, később pedig tájékozódási pontokat nyújtanak önmagáról, a szüleivel és a környezettel való kapcsolatról.

Amíg biztonságosan előrejelzik a helyzeteket (adaptív mintázatok), megőrződnek, más környezetben is automatikusan működésbe lépnek, megkönnyítve az alkalmazkodást, és az ismétlődés biztonságát nyújtják akkor is, ha esetleg a környezet már nem a megszokott módon működik, de nincs a készletben egy megfelelő új minta.[25]

A kötődési-függési viselkedés az első hat hónapban alakul ki, egyéves korra megszilárdul, szervezett sztereotípiává válik.[26] A pszichikum stabilitásának kialakulásában az első kapcsolat jelentőségét egyetlen kutató sem vonja kétségbe, sokan azonban tovább is lépnek ennél: rámutatnak az első interakciós kapcsolat várható személyiség-következményeire is. Többek között Ranschburg[27] kísérletet tett a kölcsönös emberi vonzalom, a szeretet pszicho-fiziológiai alapjainak, illetve az aszociális és antiszociális magatartás kialakulásának megfogalmazására.

Egy magyar kutatás azt vizsgálta, hogy milyen szerepe van a stabil gyermekkori kötődésnek a későbbi antiszociális viselkedés kialakulásában. A vizsgálat megállapítja, hogy a börtönbe kerültek többsége súlyos bántalmazásokat szenvedett el gyermekkorában, és nem tudott igazi emberi kötődést kialakítani a környezetében.[28]

Ahogy láttuk, a testi és a lelki fejlődés biztosítéka az első években az anyával való intenzív kapcsolat.[29] Ebben az időszakban alakulnak ki és stabilizálódnak a későbbi társadalmi beilleszkedéshez nélkülözhetetlen érzelmi kötődési minták: a bizalom, a szeretet, a másokhoz való kapcsolódás képessége, az önreflexió, az empátia,[30] a kölcsönös támogatás és segítségnyújtás, valamint más tanulási készségek[31] agyi alapstruktúrái, amelyek később nem vagy csak részben alakíthatók, pótolhatók.[32]

---

[23] Benda József: *Egy kooperatív pedagógia.* Kandidátusi disszertáció kézirata. 1997, 25.

[24] Bowlby: *i. m.* 122.

[25] Bowlby: *i. m.* 120.

[26] Uo.

[27] Ranschburg Jenő: *Ragaszkodás és szeretet az állatvilágban* In: *Valóság* 1973/1.

[28] Bowlby: *i.m.* A kérdőíves vizsgálatot az a tapasztalat indította el, hogy a gyermekvédelemben felnövő fiatalok közül a több nevelőszülőnél nevelkedett, majd gyermekotthonba kerülteket volt a legnehezebb támogatni. 162 (19 és 46 év közötti) férfi életútját vizsgálták meg. A vizsgálat idejében éppen börtönbüntetését töltötte 42 állami gondozott és 40 fő, aki a vér szerinti családban nőtt fel, és 40-40 büntetlen előéletű volt, mindkét csoportból. Osváth Viola – Dr. Pohárnok Melinda, Pécsi Tudományegyetem, Pszichológia Intézet: *A gyermekkori kötődés védő szerepe az antiszociális viselkedés kialakulásával szemben, gyermekvédelmi gondoskodásban és családban felnövő férfiak körében,* kézirat. Elhangzott Szegeden, a Család-Tükör Konferencián, 2014. november.

[29] I.m. 76.

[30] Bowlby: *i. m.* 23.

[31] „Simogatással, szemkontaktussal, testi kontaktussal serkenteni lehet az oxitocin agyi termelődését, ezzel pedig növekszik a kisgyermekek szociális befogadó készsége." Topál József: *Szemkontaktus és simogatás fejleszti a baba társas képességeit.* http://richpoi.com/cikkek/tudomany/szemkontaktus-es-simogatas-fejleszti-a-baba-tarsas-kepessegeit.html, letöltés: 2013. október 20.

[32] Lásd: Frans de Waal, http://richpoi.com/cikkek/tudomany/emberhez-hasonloan-vigasztaljak-egymast-a-bonobok.html, letöltés: 2013. október 17.

A korai kötődési lehetőségek meghatározzák a csecsemő későbbi fejlődési irányát, azokat a mintázatokat, amelyekkel később „birtokba veszi", megismeri környezetét. Hároméves kora körül már egyre hosszabb ideig tud egyedül maradni, és már nem fél az anyja eltávolodásától, sőt – ha a korábbi időszakban zavartalanul fejlődött – igényelni kezdi a más emberekkel, gyermekekkel való kapcsolatot is. [33]

Ez a különleges anya-csecsemő kapcsolat közvetlen evolúciós érdek. Megfigyelések szerint ilyenkor az anya olyan különleges lelkiállapotban van, amit nehezen lehet kognitív kategóriákkal jellemezni. Teljes ráhangolódást jelent a gyermekre: ez az úgynevezett „mentalizáció". Az anya nem kitalálja, hogy mi történik a gyermekben, hanem egyszerűen megérzi, átéli, befogadja: nincs szükség hozzá szavakra. Ha beszél a babával, teljesen elváltoztatja a hangját, és máshol nem használt kifejezésekkel, hangokkal, szavakkal kommunikál. A harmonikus kapcsolathoz arra van szükség, hogy mindkét fél 'stabil reprezentációval' rendelkezzen a másik állapotáról, szükségleteiről, érzelmeiről, hogy viselkedését a másikhoz tudja igazítani, az összhang megteremtésének feladatához alkalmazkodjon. Az irányító ilyenkor – szerencsés esetben – a csecsemő, és az anya az, aki ráérez szükségleteire. A biztonságosan fejlődő csecsemő édesanyjára „az jellemző, hogy a figyelme folyamatos és egyenletes; amikor a baba jelez, azt észreveszi és megjegyzi, és annak megfelelően cselekszik".[34]

Azért, hogy valaki sikeres szülő legyen, nagyon keményen meg kell dolgoznia.[35] A babáról való gondoskodás napi huszonnégy órás munka, sok-sok aggodalommal, vesződséggel és teljes önátadással.

Azt is látni kell, hogy *nem egyszemélyes feladatról* van szó. Az anya teljes ráhangolódása a csecsemőre, amely a gyermek számára az élet harmonikus kibontakozásának a biztonságos kezdete lehet, csak akkor tud megvalósulni, ha az anya úgy érzi, gondtalanul átadhatja magát a gyermekének, föloldódhat ebben a szimbiózisban. Ez akkor valósul meg, ha az ő élete is hasonlóan biztonságos védőövezetben van: kapcsolatai rendezettek és támogatóak. Nem kell dolgoznia, nincsenek körülötte elmélyült és megoldatlan konfliktusok, a családja, szülei és a férj teljes mellszélességgel mögötte állnak.[36] Párja – amúgy érthető okokból[37] – nem riválist lát a babában,[38] elfogadja ezt a különleges állapotot, és ha az anya elfárad a huszonnégy órás önátadásban, irányítottságban, kiváltja őt és helyettesíti. Ehhez azonban a férj sem mindig elég, jó, ha ott vannak mögöttük a nagyszülők és a barátok is.

Az életkezdés zavarai[39]

[33] Zsolnai Anikó: *Kötődés és nevelés.* Budapest, 2001, Eötvös, 33.

[34] Bowlby: i.m. 123.

[35] Dr. Makói Zita – Szénay Márta: *Hogyan születik a szeretet az újszülöttünk iránt?* Kézirat, 2014.

[36] Bowlby: *i.m.* 23.

[37] Csóka Szilvia – Lázár Imre: *Kötődési jellemzők a mai magyar népesség körében.* In: Szántó Zsuzsa –Susánszky Éva: *Magyar lelkiállapot.* Budapest, 2013, Semmelweis, 196.

[38] Bowlby: *i.m.* 92.

[39] Bowlby: *i.m.* 9.

A fent bemutatott ideális anya-gyermek kapcsolat nem jön létre minden esetben. A kapcsolat sikertelenségének, már a magzatgyermeki élettől[40] kezdődően sokféle oka lehet. A konkrét fizikai hatások mellett a pszichés terhelés is befolyásolhatja az újszülött sorsát.[41]

- Hazai és külföldi kutatók megfigyelték, hogy ha az újszülötteket (egyes kórházakban még ma is) szeparálják, betegség, esetleg alacsony súly miatt hosszabb ideig el vannak különítve az anyától, az zavarokat okoz az anya kötődésében gyermekéhez, amelynek komoly további idegrendszeri következményei lehetnek mindkét fél részére.[42] Ilyenkor a „mentalizáció" elmarad, a csecsemő felől jövő jelzéseket az anya nem észleli. Vagy nem érik el ingerküszöbét, vagy félreérti, esetleg „elvi" alapon utasítja el a csecsemő jelzéseit, ezáltal[43] a személyes interakció alacsony intenzitású lesz.
- Előfordulhat, hogy a csecsemőtől érkező jelzésekre az anyák nem képesek adekvát választ adni: elhanyagolják őket, vagy egyszerűen keresztül néznek rajtuk, hagyják őket sírni,[44] önkényesen megzavarják tevékenységeiket.[45] Esetleg durván, gorombán bánnak és beszélnek velük, a gondozás gépies, rutinszerű, személytelen, esetleg rapszodikus, és nem a baba igényei vezérlik.[46]
- Súlyosabb következményekkel jár, ha az elhanyagolás és a szeparáció mellé bántalmazás is társul. A családban „bántalmazott gyermek a szülővel szemben gyakran ölti fel a fagyos óvatosság szembetűnő képét", éberen figyelve a várható eseményekre, vagy épp szokatlanul érzékennyé válik a szülők szükségleteire, elkerülni akarván az újabb bántalmazást.[47] A bölcsődékben bántalmazottakkal az a tapasztalat, hogy nehezen teremtenek kapcsolatot, és mindemellett nagyon agresszívek.[48] A bántalmazottak viselkedésében látható, hogy „feltűnően közönyösek társaik keservei iránt, miközben a jó szülő-kapcsolatokban élők" figyelmet mutatnak és vigasztalják a szenvedőket. A bántalmazási helyzetek megszűnésével azt figyelték meg, hogy egyes esetekben helyreáll a szociális viselkedés, más esetekben nem. Ha a hosszú ideig tartó bántalmazás hatására a gyermek már kifejlesztette saját 'agresszív viselkedési repertoárját', igen nehéz dolga lesz a felnőtt gondozónak (terapeutának), hogy folyamatosan elfogadó és szeretetteljes bánásmódot nyújtson a kicsinek, miközben el kell viselje az oktalannak tűnő ismétlődő támadásokat.[49] „Az érzelmileg eltaszított és bántalmazott gyermekek

[40] Az életébe történő beavatkozásokra már a magzatgyermek is erőteljes, adekvát reakciókkal válaszol. Állatkísérletekből és intenzív ellátásban részesült koraszülöttek utánkövetéses vizsgálataiból tudjuk, hogy az ismétlődő testszövet-ingerlés változásokat okoz az idegrendszeri fejlődésben, sérülékennyé teszi azt későbbi stresszhatásokkal és egyéb kórformákkal szemben.

[41] Makói Zita –Szénay Márta: *Hogyan születik a szeretet az újszülöttünk iránt?* Kézirat. 2014.

[42] Ranschburg Jenő: Szeretet, erkölcs, autonómia. Budapest, 1993, Integra-Projekt Kft., 59–60.

[43] Bowlby: i.m. 126.

[44] A *stresszállapot fennmaradás arra utal, hogy a csecsemők nem tanulták meg, hogyan győzzék le egyedül a diszkomfortérzésüket."* http://www.earlyhumandevelopment.com/article/S0378-3782%2811%2900270-2/abstract, http://www.szoptatasportal.hu/a_sirni_hagyott_kisbabak_meg_orakkal_elalvas_utan_sem_nyugszanak_meg_mivel_a_stresszhormon-szintjuk_magasan_marad, letöltés: 2015. június 5.

[45] Bowlby: *i.m.*122.

[46] A szülőkkel kapcsolatos kedvezőtlen élményekhez Bowlby: i. m. 97.

[47] Bowlby: *i. m.* 89.

[48] A bántalmazott és kontroll-gyermekcsoportok viselkedéséhez lásd Bowlby: i. m. 90.

[49] Bowlby: *i. m.* 91.

jelentős hányada felnőttként tovább örökíti a családi erőszak körforgását, mivel továbbra is a gyermekként kialakított viselkedésmintákkal reagál a társas helyzetekre."[50]

A csecsemőnek lehetnek olyan fizikai és lelki szükségletei – az éhezéstől a félelmeken át a betegségekig –, melyekkel nem tud megküzdeni, és az ilyen helyzetek kemény próba elé állítják. Korábbi életének zavartalan boldogsága átalakul számára megoldhatatlan nehézségek sokaságává. Ilyenkor az újszülött elveszíti a külvilággal való aktív kapcsolatát, érdeklődését, és nem fejleszti képességeit. Az anyai gondoskodás hiánya késlelteti a kognitív ismeretszerzéshez szükséges adekvát viselkedés agyi struktúráinak kialakulását,[51] a kisgyermekkori fejlődés girbe-gurba utakon halad, „sebezhetővé teszi a személyt, ha komolyan károsító eseményekkel találkozik":[52] az egyedben nem alakul ki a pszichés küzdőképesség. Az ember, akárcsak az állatok, szorongással reagál olyan helyzetekre, amelyek számára kockázatosnak tűnnek. Ilyen a hirtelen mozgás, az erős hang- és fényhatás, de az anya puszta távolléte is.[53] Ha a baba magára marad a félelmeivel, és ez sokszor ismétlődik, riadalma, szorongása egyre erősebbé válik, és könnyebben kiváltódik újra.

A gondozónak a csecsemő jelzéseire adott válaszai, interakciós tapasztalatként összegződve, a csecsemő számára az első év végére „specifikus mentális reprezentációt, belső munkamodellt alakítanak ki a gondozóról, a kapcsolatról, a világról és önmagáról. A reprezentációnak érzelmi és kognitív összetevői vannak, és befolyással van a gyermek tanulási attitűdjére, társas kapcsolataira, különösen a bensőséges viszonyok (pl. barátság, párkapcsolat) kialakítására."[54]

A munkamodell vagy minta rögzül a kisgyermek alakulófélben levő viselkedésrepertoárjában, és később is megfigyelhető domináns eleme lesz kapcsolódási képességének. Biztos kötődés esetén a kapcsolat folyamatos marad, bizonytalan kötődés esetén stresszhelyzetben a kommunikáció szakadozása figyelhető meg. Ha a csecsemő például tapasztalatai alapján nem képes kifejezni szorongásait az anyának, ez egyfelől beépül önképébe („nem vigasztalnak, nem szeretnek, nem vagyok méltó, nem vagyok szerethető"), másfelől később kapcsolódási nehézségekhez vezet, harmadsorban jelentős egészségügyi terhelést jelent számára. Emiatt jelentős (érzelmi, kognitív és szociális) készségdimenziók maradnak ki kommunikációjából, (rejtőzködnek), amiket később csak egy megfelelően erőteljes hatású másik kapcsolat (szerelem?) lehet képes kibontakoztatni.[55]

Ha az első hat hónapban (mások szerint a születést követő első fél órában) és még azon túl is anya nélkül fejlődik a csecsemő, a gyermek képtelen lehet a környezethez való adaptív kapcsolódásra, sem kortársaival, sem másokkal nem tud majd érzelmileg megalapozott, tartós kapcsolatot kiépíteni.[56] Szeretet nélküli, pszichopata karakterré válhat, felnőtt korában pedig

[50] Bowlby: *i. m.* 92.

[51] A magukra hagyott, bizonytalan érzelmi közegben lévő csecsemők kedvezőtlen fejlődés-lélektani pályára kerüléséhez lásd Lázár (2001), Fish és társai (2004) mellett Csóka Szilvia – Lázár Imre kutatásait: *Kötődési jellemzők a mai magyar népesség körében.* In: Szántó Zsuzsa – Susánszky Éva: *Magyar lelkiállapot.* Budapest, 2013, Semmelweis, 189–190.

[52] Bowlby: *i. m.* 126.

[53] Bowlby: *i. m.* 35.

[54] Tóth Ildikó – Gervai Judit (2005): *A kötődés minőségének mérése csecsemő- és óvodáskorban.* In: *Alkalmazott Pszichológia*, VII, 4, 14–26.

[55] Bowlby: *i.m.* 124.

[56] Ranschburg J.: Szeretet, erkölcs, autonómia. Budapest, Integra-Projekt Kft., 1993, 83.

nehezen talál párt és gondjai lehetnek a közösség életébe való illeszkedéssel,[57] idegrendszeri elváltozásokat szenvedhet,[58] feszült, ingerlékeny, neurotikus személyiséggé válhat.[59] Bár a szociális környezet alapvető megváltozása a kötődési reprezentáció módosulását is eredményezheti, a kora gyermekkorban kialakult kötődési mintázat az egyén életútján át viszonylag végig változatlan marad.[60]

A kötődési képességek típusai

„Az eredményes szülői gondoskodás alapvető feltétele a következő nemzedék lelki egészségének.”[61]

A modern fejlődéslélektan és gyermekpszichiátria a személyiség- és énfejlődés alapját a kötődési képességben látja, a „kötődéselméletet a legjobban alátámasztott elméletnek tekinti a társas-érzelmi fejlődés területén”.[62]

A kötődéselmélet az intim kapcsolat kialakításának igényét az emberi természet egyik alapvető összetevőjének tekinti, amely a születéstől (szüléstől) a párválasztáson át az iskolai és munkahelyi viselkedésen keresztül a halálig, minden életszakaszban elkísér bennünket. Ez a kapcsolat nincs alárendelve sem a táplálkozásnak, sem a szexualitásnak, és nem is épül rájuk. Etológiai-homeosztatikus eredetű, a támogatás, vigasztalás, védelem, gondoskodás köré szerveződik, és a hatékony, egészséges személyiség-, párkapcsolati és csoportműködés lelki alapja. A kötődéskeresés kétirányú, amely a gyengébb és az erősebb fél oldaláról is indulhat. Amikor a kötődési igény kielégült (biztonságban érzi magát a gyengébb fél), egy ezzel ellentétes viselkedés is megnyilvánul, amely a kötődési személytől való eltávolodást jelenti. Ainsworth írta le először, hogy a leváláskor egy felfedező-tanuló-exploráló késztetés aktivizálódik.[63] Ez a kisgyermeknél pár métert és percet, később napokat és nagyobb távolságokat jelent, a közben fenntartott biztos támaszpont tudatában. A szoros kötődés teszi lehetővé, hogy megismerjen új helyzeteket, tevékenységeket, személyeket. Az 1970 óta folytatott kutatások megerősítették azt az álláspontot, hogy az emberi újszülöttnek állandó, szeretetteli és biztonságot nyújtó személyközi kapcsolatra van szüksége, különben romlani kezdenek intellektuális és kommunikációs teljesítményei.[64]

A kötődés biológiai feltételrendszerének kialakulása a fogantatást követően az anyaméhbe történő beágyazódással kezdődik. Ennek érzelmi mozzanatai a teljes magzatgyermeki életkor során gazdagodhatnak vagy akár sérülhetnek is, de a megszületés módja és ennek első percei, a „világrajövetel” és a külvilág hatásainak való kitettség miatt különösen drámai jelentőséggel bírnak. A kötődés magatartássá szerveződése féléves korra tehető, amikor a kognitív képességek megerősödnek, így az a társas környezettel való homeosztatikus önszabályozásnak

[57] Ranschburg J.: Az emberi szeretet genezise. In: Valóság, 1973/10.

[58] Egy 1952-ben készült film egy csecsemő kórházba kerülése utáni változásait, a deprivációs folyamatot mutatja be, https://www.youtube.com/watch?v=VvdOe10vrs4, letöltés: 2015. április 2.

[59] Sziklai László Péter: A humanisztikus kooperatív tanulás. In: Új Pedagógiai Szemle, 1993/12., 74.

[60] Az anya-gyermek kapcsolat jelentőségéhez lásd Harlow, 1958, 1960, 1964., Buda B.: *A szexualitás modern elmélete.* 1980, Tankönyvkiadó, 76–80.

[61] Bowlby: *i.m.* 9.

[62] Bowlby: *i.m.* 33.

[63] Bowlby: *i.m.* 114–115.

[64] Somlai Péter: *Szocializáció*. 1997, Corvina, 67.

tekinthető.[65] Kutatások feltárták, hogy az első három évben kialakult kötődési mintázatok következményei már óvodáskortól, minden iskolafokozatban megmutatkoznak a viselkedésben és a kognitív eredményességben egyaránt. A biztonságosan kötődő fiatal jobban teljesít az iskolában, nagyobb a figyelmi kapacitása, kedvezőbbek a tanulással kapcsolatos kognitív, viselkedéses és érzelmi beállítódásai.[66] *A biztonságos kötődési mintával nem rendelkező fiatal* energiájának nagy részét ennek pótlására fordítja, és nem explorációra, felfedezésre, másokhoz való kapcsolódásra.

Az anyai gondoskodás megvonása – a leírások szerint – egy szeretet nélküli, a környezetéhez kapcsolódni képtelen pszichopata karakter kialakulásához vezethet.[67] A sérülések és következmények hatása attól függ, hogy milyen korán és milyen hosszú ideig tart az anyától való elkülönítés, illetve adódik-e olyan személyes kötődésre lehetőség, amely a gyermeknek afféle anyapótlékkal szolgál. *Bowlby a kötődés 3 + 1 mintáját azonosította:*

1. **Biztos kötődés.** Az egyén bízik abban, hogy szülője elérhető és segítőkész igényei kielégítésében, félelmei eloszlatásában, és ezzel a biztonságtudattal indul a világ felfedezésére.
2. **Bizonytalan-szorongó**. A szülő kiszámíthatatlansága miatt az egyén bizonytalan, hogy elérhető-e vagy fog-e segíteni, ezért szorongó, szeret másokon csüggni, és kutató-kereső viselkedése bizonytalan.[68]
3. **Elkerülő.** Az egyén nem bízik a segítségnyújtásban, mások szeretete nélkül, önellátásra rendezkedik be.[69]
4. **Dezorientált**. Lefagyást, kába, monoton cselekvéseket mutat.[70] A bántalmazott és durván elhanyagolt csecsemőkre jellemző.

A korai kötődési minták, mint láttuk, mély nyomot hagynak a személyiségfejlődésben. Ha már kialakultak, meglehetős állandóságot mutatnak, és önfenntartó körbe rendeződnek: a magabiztos gyermek több pozitív visszajelzést kap, ami erősíti az önbizalmát, és több támogatást kap, míg a szorongó gyermek nyafog és csimpaszkodik, ami még erősebb távolságtartást vált ki a szülőből, és ez gyűrűzik tovább. Az egyéves korban rögzült viselkedési minta megjósolja az óvodai, iskolai magatartást, és később, serdülőkorban, sőt a felnőtteknél is felismerhető. A szorongó gyermekek távolságtartóak, félénkek, mintha attól félnének, hogy ismételt elutasításban lesz részük. Kevésbé törődnek társaikkal, beszélgetéseik akadozottak.[71]

A kialakult kötődési minták kapcsolatban állnak azzal, hogy miként próbálnak később helyzeteket megoldani a gyermekek. Egy vizsgálatban két év körüli kisdedeknek különböző nehézségű feladatokat adtak. Azt figyelték meg, hogy a biztos kötődésű gyermekek lelkesen és

[65] Bowlby: i.m. 116., Láng András: A kötődéselmélet alkalmazhatósága a nevelés-oktatási folyamatban. In: Képzés és Gyakorlat, 2008/1. 16–29.

[66] Simon Larose – Annie Bernier – George M. Tarabulsy: Attachment State of Mind, Learning Dispositions, and Academic Performance During the College Transition. In: Developmental Psychology, 2005, 1. 280–289.

[67] *Ranschburg Jenő: Szeretet, erkölcs, autonómia. Budapest, 1993, Integra-Projekt Kft.***,** 75.

[68] Bowlby: *i.m.* 122.

[69] Bowlby: *i.m.* 59.

[70] Bowlby: *i.m.* 54., 117 **és** *Ranschburg: i. m.* 74. és Ranschburg Jenő: *Félelem, harag, agresszió*. Budapest, 1995, Nemzeti Tankönyvkiadó, 53–55.

[71] Bowlby: *i.m.* 120.

kitartóan dolgoztak a nehéz feladatokon, míg a bizonytalan kötődésűek frusztrációként élték meg, könnyen bedühödtek, nem fogadtak el segítséget, és hamar feladták a próbálkozásokat.[72]

Szerencsés esetben a minták megfelelő hátteret biztosítanak mind a környezet felfedezésének folyamataihoz, mind a társas kapcsolatokhoz, a családalapításhoz, a szülővé váláshoz, az értékrend és a szocializáció megalapozásához egyaránt, mindezek által pedig a társadalom újratermelődéséhez. Ha ez a fajta ideális folyamat nem sikerül, a személy folyamatos küzdelemben áll önmagával és környezetével, amely egyfelől energetikailag megterheli, mentális csapdában tartja, másfelől környezetének megismerésében és megértésében, értékrendjében tévútra vezeti. Társadalmi kapcsolataiban, viselkedéskultúrájában könnyen téved deviáns utakra, *korlátozottan vagy egyáltalán nem lesz képes egészséges utódok felnevelésére.*

A kötődési típusok mintázata generációkon keresztül tovább örökítődik. „A gyermek követi a modellként szolgáló szülő viselkedését. Az utánzás szerepe különösen fontos az egész életen át ható magatartási minták elsajátításában. A szülői viselkedési minták belülről szabályozzák a gyermek magatartását, tartósan elraktározódnak, interiorizálódnak, s később irányítják a felnőttkori cselekvést. Mindezek következményeképpen a gyermekek olyan magatartásokat is megtanulnak a szülői családban, amelyekre tudatosan nem tanítják őket, felhasználásukra a szülői családban nincs lehetőségük, és csak jóval később alkalmazhatják az elraktározott mintákat.”[73]

A kötődési típusok a későbbi párkapcsolat, az utódgondozási képesség és más társas viszonyok mellett kapcsolatba hozhatók a sprituális élet alakulásával, az Istennel való kapcsolattal is. A bizalmi kötődés, a biztonságot nyújtó első ember élménye „teremti meg a harmonikus Isten-kapcsolat élményét”. A hit a bizonytalan kötődéshez ugyanakkor bizonyos kompenzációs megoldási lehetőséget kínálhat, ha a csalódott ember Jézus Krisztussal, Szűz Máriával alakít ki imában kapcsolatokat.[74]

Mi történik az idegrendszerben, neurológiai szinten?

Mit jelent az anya-gyermek kapcsolatok minősége, intenzitása, tartóssága az idegrendszer fejlődése szempontjából?

Az utóbbi években egyre behatóbban ismerjük meg az anyát és magzatgyermekét érő stressz fejlődésre gyakorolt rövid és hosszú távú hatásait. Az ismétlődő vagy tartós stressz biokémiai egyensúlyvesztést hoz létre az anya agyában,[75] amely a kognitív funkciók fejlődését gátolva mintegy „beprogramozza” az állandó stresszállapotot. A magzatgyermeki korban elszenvedett

[72] Matas és munkatársai (1978) mellett hasonló eredményre jut Zsolnai Anikó: *Kötődés és nevelés*. Budapest, 2001, Eötvös, 33.

[73] Hablicsek László: *A család kialakulása, a családformák történelmi változásai*, 6., http://koncertpedagogia.hu/Hablicsek %20Laszlo%20A%20csalad.pdf, letöltés: 2015. május 31.

[74] Ezt igazolta Granqvist (2002) mellett lásd Székely András – Lázár Imre: *Vallásosság és kötődés.* In Szántó Zsuzsa – Susánszky Éva: *Magyar lelkiállapot.* Budapest, 2013, Semmelweis, 64.

[75] Myers (1977) mellett lásd Bessel A. – Saporta K. –, Saporta J.: *The Biological Response to Psychic Trauma: Mechanisms and Treatment of Intrusion and Numbing.* In: *Anxyety Research*, 4, 1991, 199–212., idézi Andrek: *i.m.*

stresszhatások hosszú távú, gyakran tartós morfológiai változásokat (idegsejtpusztulást) idéznek elő.[76]

Az érzelmi elhanyagolás és az anyától való tartós szeparáció az egyik legsúlyosabb stresszfaktor a gyerek számára. Az ilyen behatások irreverzibilis anatómiai és neurobiológiai következményeiről nem régóta tudunk.[77] A magzatgyermek megszületése után csecsemő- és kisgyermekkorban folytatódik idegrendszeri hálózatunk alapstruktúrájának kialakulása.

Ha állatokat vagy embereket hosszú időre megfosztunk a szülői gondoskodástól, és azok ingerszegény környezetben élnek, agyuk alulműködése krónikussá válik, ezáltal pedig nemcsak tanulási nehézségeik lesznek, hanem pszichológiai problémáik is, amelyek tanulási teljesítményüket is befolyásolják.[78] Ilyen elszigetelő stressznek téve ki a gyermekeket arra szoktatjuk az agyukat, hogy véglegesen kapcsoljon ki bizonyos áramköröket. Ilyen esetben az agy idegsejtjei és szinapszisai másként fejlődnek, mint a normális körülmények között felnövekvő gyermekek esetében. A szülők tehát pusztán a jelenlétükkel is nagyon fontos szerepet játszanak gyermekük fejlődésében.[79]

A szociális idegtudomány[80] (social neuronscience) szerint, amikor figyelnek ránk, és szabadon fejezhetjük ki magunkat, amikor azt tapasztaljuk, hogy elfogadnak minket és nézőpontunkat, agyunkban megemelkedik egyes, a pozitív érzelmek létrejöttében szerepet játszó agyi ingerületátvivő-anyagok szintje:[81] a *dopamin* és *szerotonin* hatására az egyén energikusabbá válik, növekszik önbecsülése, és bizalma ébred a pozitív érzés kiváltójával kapcsolatban. Ezen ingerületátvivő-anyagok hiánya viszont depresszióhoz, önpusztító magatartáshoz vezethet, egészen az öngyilkosságig.

Amikor az édesanya hiánya miatt fenyegetettség érzés alakul ki a gyermekben, vagy ha az egyén nem tudja megvédeni magát, olyan neurotranszmitterek lépnek működésbe, mint a *norepinefrin.* Ezek a vegyületek veszélyhelyzetben a túlélés biztosítására védekező állapotba állítják idegrendszerünket, és agyunk fejlődéstörténetileg régebben kialakult, primitívebb, ősibb részét, az agytörzset hozzák működésbe. Ez a folyamat interferál a homloklebeny működésével, a limbikus rendszer gátlás alá helyezi agyunk munkamemóriájának működését, fizikailag egy bizonyos szűklátókörűséget okozva[82] (1. ábra).

[76] Kaufman és munkatársai eredményei mellett (2000) Gould és munkatársainak eredményét idézi Andrek *i.m.*

[77] Uo.

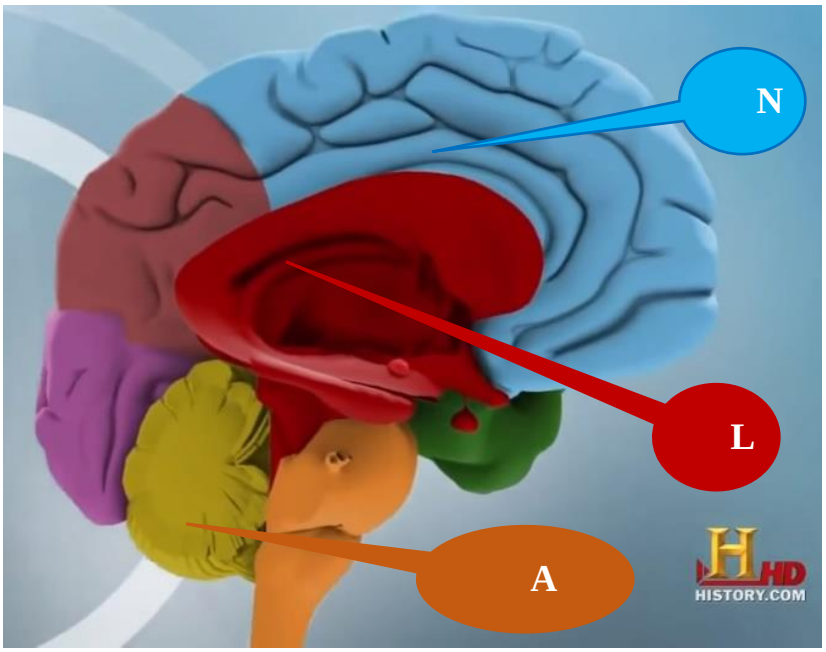
[78] A szakterület aktualitásához lásd: https://btk.ppke.hu/kepzeseink/ tovabbkepzesek/ szakiranyu-tovabbkepzesek/csecsemo-szulo-kapcsolatdiagnosztika-es-konzultacio, letöltés: 2014. december 1.

[79] Katharina Pram. Ulm, *Mamfred Spitzer prof.* https://www.youtube.com/watch?v=kOzEI1-SQmw letöltés: 2014. december 1.

[80] *Athene's Theory of Everything*, Edited, Directed & Narrated by Reese Leysen, Based on research by Chiren Boumaaza, Full soundtrack coming soon at, http://www.ProfessorKliq.com, https://www.youtube.com/ watch?v=dbh5l0b2-0o, letöltés: 2015. április 2.

[81] Az ingerületátvivő-anyagok vagy neurotranszmitterek specializált kémiai hírvivő molekulák, melyek feladata, hogy egyik idegsejttől a másikig, a szinapszison „átúszva" üzenetet szállítsanak. Ilyen például az *acetilkolin, dopamin, norepinefrin, szerotonin.*

[82] Vö. Corey Anton, Grand Valley State University, https://www.youtube.com/watch?v=dbh5l0b2-0o letöltés: 2014. december 1.

1. ábra *Az agytörzs, a limbikus rendszer és a prefrontális lebeny együttműködése. A = agytörzs vagy hüllőagy, energiabázis, delta-hullámok; L = limbikus rendszer, érzelmek, hitrendszer, alfa-hullámok; N = neocortex, homloklebeny, akarat és cselekvés, béta-hullámok.*

Ha az agy működése a sok stressz miatt hosszú ideig van ilyen védekező állapotban, károsodhat a limbikus rendszer, és drasztikusan növekedhet az érzelmi ingerlékenység, ami a mentális funkciók már magzatgyermeki korban is kimutatható veszteségéhez vezethet.

Tehát a csecsemőnek mentális és fizikai egészsége, szociális fejlődése, intimitásra, kapcsolatra való képessége és majdani párválasztása szempontjából is ***nélkülözhetetlenül szüksége van a folyamatos anyai jelenlétre***, babusgatásra, félelmeinek eloszlatására, a szoptatásra, első lépései bizonytalanságának önbizalom ébresztő, biztonságot nyújtó támogatására, amelyek később felnőtté válásának, az életben szükséges rugalmasságnak, megküzdési stratégiáinak a bázisát fogja jelenteni.

„Amennyiben a spontánul jelentkező késztetések megnyilvánulásait külső erők gátolják, büntetik, vagy ingerszegény a környezet, a gyermek sokat van egyedül és nincs lehetősége a boldog felfedezés élményeinek átélésére, esetleg nem kap megerősítést, visszajelzést, akkor magatartásában és gondolkodásában érzékelhető szociális deficit alakul ki, mely olyan viselkedési anomáliákban jelentkezik, mint a szétszórtság, figyelmetlenség, a céltudatosság hiánya, határozatlanság, a magabiztosság hiánya stb. Az, hogy valaki szeret-e tanulni vagy sem, motivált-e új ismeretek szerzésére vagy sem, attól függ, hogy kisgyermekkorában ki tudott-e alakulni nála a gondolkodási folyamat motivációs bázisa. A kisgyermekkorban megfigyelhető pszicho-motorikus teljesítménykülönbségek és a tanulási zavarok nagy része is erre vezethető vissza.”[83]

Az interakció meghatározó szerepét a csecsemők fejlődésében Wayne Dennis (1973) bizonyította, amikor egy libanoni árvaház csecsemőinek fejlődését figyelte meg. A csecsemőket röviddel születésük után vitték az intézménybe, és attól kezdve kevés figyelem irányult rájuk. Egy gondozóra 10 gyermek jutott. Ritkán beszéltek a gyermekekkel,

[83] Sziklai L. P.: Humanisztikus Kooperatív Tanulás. In: Új Pedagógiai Szemle, 1993/12., 78.

hangadásaikra nem válaszoltak, alig játszottak velük, csak etették, öltözették, pelenkázták őket. Egész nap a hátukon feküdtek, vagy a járókában ücsörögtek egy labdával. Az interakció hiánya már az első évben szembetűnő lemaradást okozott fejlődésükben. A kutató azt találta, hogy értelmi fejlődésük nagyjából fél évvel volt lemaradva. Későbbi fejlődésük az interakció minőségétől függően alakult. Akiket örökbe fogadtak, azok figyelemre méltóan felépültek, és lemaradásuk jelentősen csökkent. Az intézetben maradtak azonban 16 éves korukra olyan súlyosan károsodtak, hogy képtelenek voltak a társadalomban önállóan megélni.[84]

A kötődés jelensége a mesékben

Számtalan műalkotás[85], mese, történet, idézi, dolgozza föl emberi életünknek azt a mozzanatát, amikor a bennünk élő, fejlődő, kibontakozó, életteret igénylő bizonyos 'rút kiskacsa', 'hernyó', 'béka', 'boszorkány' hirtelen, egy külső ösztönzésre magára talál, átváltozik, átlényegül, gyönyörű hattyúvá, pillangóvá, királyfivá, királylánnyá válik, azzá, aki mindig is volt, a születése pillanatától kezdve: az igazi, belülről vezérelt önmagává.

Ahhoz, hogy ez a sorsforduló, a felnőtté, édesanyává és édesapává válásunk, önmagunk vállalásának meghatározó pillanata életünk során bekövetkezhessen, olyan ősi, megkérdőjelezhetetlen, minden félelmet és ellenállást elsöprő önbizalomra és erőtartalékokra van szükségünk, amelyet a teremtés ajándékaként csecsemőként, csak édesanyánktól kaphatunk meg, a pszichológia szaknyelvén a „korai kötődési mintában", és a természetes leválás, elengedés, bátorítás, támogatás folyamatában. A mesék és történetek szimbolikusan azt üzenik, hogy – még egészséges kötődés esetén is – csak hosszú és küzdelemmel teli úton juthatunk el önmagunkhoz, oda, ahol megszabadulhatunk attól, amit korai éveinkben valamilyen fatális tévedés (szocializációs hiba) folytán magunkba szippantottunk, és „elnyerhetjük a királylány kezét, a királyságot" – illetve „megszabadulunk a gonosz boszorkától, a varázsló hatalmától".[86]

A kötődési minta a korai érzelmi élményeket jelenti: szerencsés esetben azt, hogy fontos vagyok mások számára, és szerethető, megismételhetetlen csodája a Teremtésnek. Ennek a varázslatnak a létrejöttéhez szükségünk van társkapcsolatra,[87] a párunkra, aki 'rútságunkban', 'rút kiskacsa' vagy 'undorító béka' formánkban is meglátja a kibontakozni vágyó csodát, vagy – a másik oldalon – kellő önbizalommal és erővel rendelkezik ahhoz, hogy kibontsa társából a legszebbik énjét.

A kiegyensúlyozott és boldog felnőtté válás folyamatait a mesék világán túl számtalan kutatás is feltárta.

Venezuela dzsungeljeiben egy fiatal amerikai pszichológus kutatónő felkereste a ma is kőkorszaki körülmények között élő jekána indiánokat. Lenyűgözte ezeknek a „vadembereknek" a szemmel látható boldog és kiegyensúlyozott élete: nincs agresszió, nincs válás, nincs bűnözés, nincsenek elhagyott gyerekek, magányos, boldogtalan emberek. *A kutató az indiánok boldog életének kulcsát a csecsemőkkel és a gyermekekkel való bánásmódban találta meg: a nők alkalmazkodnak a csecsemők szükségleteihez.* Mindenhova magukkal viszik, és folyamatosan karban, illetve hordozókendőben tartják őket. Az újszülöttet sosem hagyják

[84] Michael Cole – Sheila R. Cole: *Fejlődéslélektan*. Budapest, 1997, Osiris, 269.

[85] A. Dante: *Isteni színjáték*, http://mek.oszk.hu/00300/00362/html/isteni1.htm, letöltés: 2014. december 1.

[86] Pl. Fehérlófia, Hófehérke stb.

[87] Dante esetében Beatricé-re, vagy Rómeó és Júlia, Ocassen és Nicolette, Trisztán és Izolda, Gargantua és Pantagruel, és sorolhatnánk tovább az irodalomtörténet gyönyörű fejezeteit.

egyedül, akár alszik, akár ébren van, és legfőképp akkor nem, ha sír. A folyamatosan az édesanya karjában tartott csecsemő azt érzi, hogy minden rendben van, hogy alapvetően jó és szívesen látott vendég, fontos helye van a családban, nélküle semmi nem történik. Ez alapozza meg későbbi életükben önbizalmukat, felelősségvállalásukat, kiegyensúlyozottságukat. Mernek bízni önmagukban és a többiekben, abban, hogy minden körülmények között számíthatnak egymásra.[88]

Hogyan történik ez nálunk? Minden családban kicsit másképpen, de a csecsemőgondozás mai kórházi és otthoni szabályrendszere messze áll ettől a gyakorlattól. Születésük után (a legtöbb kórházban még ma is) elválasztjuk a kicsiket az anyától, külön szobában kiságyba fektetjük, babakocsiban tologatjuk, óra szerint szoptatjuk őket, és csak akkor érünk hozzájuk, ha tisztába tesszük vagy etetjük, mert attól félünk, hogy a „túl sok szeretet" elkényezteti a gyermekeket. Egy macska- vagy egy majomanya esetében megütköznénk, ha az állatok újszülött kicsinyeikkel ugyanezt tennék. Claudia Tremblay kanadai illusztrátor Guatemalában készült képein megmutatja a majákra jellemző erőt, és a felbonthatatlan családi kötelékeket.[89]

Összegzés: a társas készségek kialakulása

Az emberi élet a fogantatástól kezdve belülről vezérelt program alapján bontakozik ki a térben és az időben. Vannak látható és láthatatlan (mégis megtapasztalható) összetevői, mint a test és annak részei egészen a génekig, vagy a testben is megnyilvánuló lélek, a gondolkodás, a viselkedés, a társas kapcsolódási képességek, a kultúra, az utódgondozási képesség, stb. Ezek kialakulása, fejlődése összetett folyamat, amely az anyaméhben kezdődik, és a megszületés után az első személlyel való interakcióban kezd kibontakozni. Az első kapcsolat minősége erőteljesen befolyásolja, sokszor meghatározza a személyiség további életkilátásait. Ha az anya érzékenyen reagál a baba szükségleteire és megfelelő biztonságot nyújt, a baba stabil és kötődésre, utódgondozásra alkalmas személyiséggé válik. Ha ez a kapcsolat gépies, zavart, elutasító, bántalmazó vagy hiányos, a csecsemő különböző mértékű károsodást szenved, amely az idegrendszerében is megnyilvánul. Ez megnehezíti alkalmazkodását a környezetéhez, csökkenti intellektuális teljesítményét, párkapcsolati és utódgondozási készségei kevésbé alakulnak ki, és szélsőséges esetben alkalmatlanná teheti a társadalomba való beilleszkedésre is.

Az eddig bemutatott fejlődés-lélektani és idegélettani kutatások tükrében szeretnénk most elemzés alá vonni **a kisgyermekkori anya-gyermek kapcsolatok társadalmi feltételrendszerének alakulását a XX. században**.

A családi szocializáció körülményei, a nők foglalkoztatása[90]

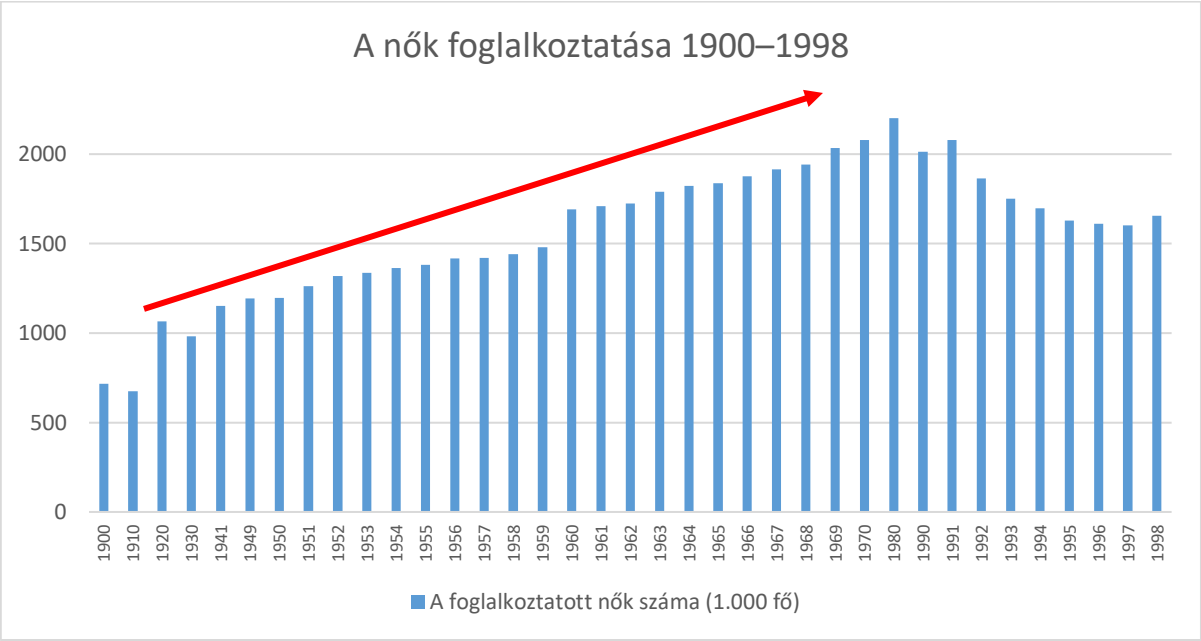
1880 körül a 15 éven felüli nők mindössze 12%-a végzett gazdasági tevékenységet, 88%-uk az akkori statisztika szerint „eltartott" volt, illetve a mezőgazdaságban – a háztartásban, a családi birtokon – dolgozott, és ellátta, nevelte, oktatta gyermekeit.[91]

[88] Jean Liedloff: *Az elveszett boldogság nyomában*. Budapest, 2013, Kétezeregy Kiadó.

[89] http://lemon.hu/2015/03/16/elkepeszto-festmenyek-egy-elfeledett-neprol/

[90] A családi szocializáció jellegzetességeit csak a születések számának nézőpontjából vizsgáljuk.

[91] Az adatokat több forrásból gyűjtöttem össze, azonban ezek gyakran tartalmaznak egymástól eltérő számítási módszereket és adatokat. Előfordulhat ezért, hogy bár pontosan idézek, más forrásokból a részletek másként állhatnak össze. A trendet azonban ez lényegében nem érinti.

2. ábra A *nők foglalkoztatottsága 1945 és 1970 között megduplázódott, és a kötetlenebb időbeosztású mezőgazdaságból és háztájiból az iparba, a városokba helyeződött át*

Az iparosítás kezdeti korszakában Magyarországon (1890–1914) főként a férfiak léptek be a munkaerőpiacra. A női munkaerő iránti kereslet alapvetően a cseléd és napszámos munkaterületen jelentkezett, illetve később a textiliparra, az élelmiszeriparra és a közszolgáltatásokra terjedt ki (tanügy, egészségügy, közigazgatás). A két világháború közötti időszakban a nő igazi hivatásának az anyaságot tekintették, a foglalkoztatás nem volt társadalompolitikai cél.[92]

A helyzet alapvetően 1948 után változott meg (2. ábra). Az extenzív iparosításhoz egyfelől szükség volt az olcsó női munkaerőre, másrészt a „női egyenjogúság" megteremtésének politikai szándéka a női foglalkoztatás gyors bővülését eredményezte. A családon kívül dolgozó nők aránya 1950-ig 18%-ra emelkedett,[93] a munkamegosztásban elfoglalt szerepük alig változott. (A számuk 1949 elején még nem érte el a felnőtt nők 10%-át).[94]

[92] Hetényi Gyula: *A nőkérdés*. 1920, Szociális Missziótársulat Bizománya, Rusznyák Gyula: *A nő a modern társadalomban*. Budapest, 1936, Szent István Társulat.

[93] Fényes Hajnalka szerint 1900 és 1930 között a hét éven felüli nők 25-30%-a dolgozott. Fényes Hajnalka: *A nemi sajátosságok és különbségek vizsgálata az oktatásban.* 2010, Debrecen, Egyetemi Kiadó

[94] Fóti János – Lakatos László: *A népesség főbb demográfiai és foglalkoztatási jellemzői.* In: *Statisztikai Szemle,* 84, 2006, no. 5–6: 470-490. In Faragó Tamás: *Bevezetés a történeti demográfiába.* Budapesti Corvinus Egyetem, letöltés: 2014. december 31.

http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/0010_2A_09_Farago_Tamas_Bevezetes_a_torteneti_demografiaba/ch09s04.html

A nők *szovjet-orosz mintára* történő munkába állása ebben az időben „társadalmi vívmánynak" számított, mivel önálló keresővé válásuk – a korábbiaktól eltérően – független gazdasági egység kialakítására tette őket alkalmassá.[95]

1950 és 1953 között az iparban foglalkoztatott nők száma majdnem megháromszorozódott (128 ezerről 371 ezerre nőtt), a háztartásbeli nők aránya drasztikusan csökkent: 1949-ben 58,3%, 1983-ban 5,8%. A foglalkoztatott nők aránya ez idő alatt 27,3%-ról 44,2%-ra emelkedett. A nőknek részt kellett vállalniuk a fizetett munkából, miközben a háztartási, családi feladatok nagy része is rájuk hárult, és egyre nehezebbé vált ezek egyeztetése.[96] Míg a nő korábban a ház körüli munkát végezve feladatait maga osztotta be, és rugalmasan alkalmazkodni tudott az aktuális szükségletekhez, ez a távolabb levő munkahelyek esetében már nem volt lehetséges.

1948 és 1980 között több mint 1 millió fővel bővült a női foglalkoztatás, a munkaképes korú nők 82%-a volt foglalkoztatott (gyessel együtt),[97] és a fejlett piacgazdaságokét messze felülmúlva elérte a demográfiailag lehetséges maximumot. *A nők foglalkoztatása 1990-ben 20%-kal haladta meg az Európai Unió átlagát.*[98]

Mit jelentett az újszülöttek számára a nők teljes foglalkoztatása?

„Nagymamám sokszor mesélt a régi időkről. Elbeszélései alapján bemutatom, milyen volt gyermeket várni az 1950-es években.[99] 1955-ben, édesapám születésekor, a gyermekáldás örömét számos nehézség övezte: a várandós nők egészen a szülés pillanatáig dolgoztak az üzemekben, a gyárakban, sokszor kemény fizikai munkát végezve. Nagymamámat idézve: *„Súlyos vasalkatrészeket emeltünk, cipeltünk. Itt nem néhány kilóról, hanem 10-20-30 kilóról van szó. Emlékszem több asszony is elvetélt a gyárban, sokszor a forró napon dolgoztunk még*

[95] Koncz Katalin: A nők bővülő foglalkoztatását kísérő feminizálódás jelensége és történelmi folyamata. In: Nők és férfiak. 1985, Magyar Nők Országos Tanácsa, Kossuth, 184. o

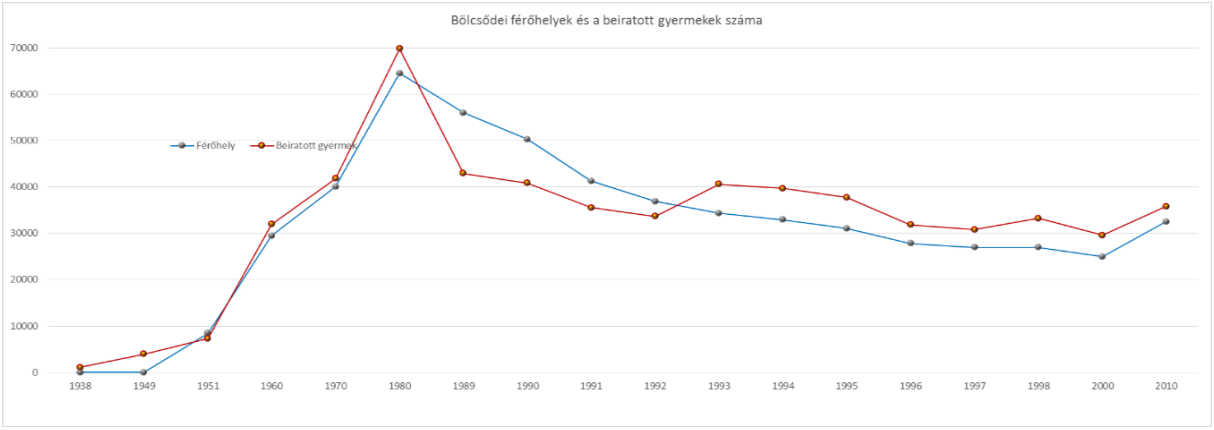
[96] Uo. 42-43.

[97] Az 1984-es mikrocenzus adatai, KSH 1985. 121., 155.

[98] Frey M.: Nők a munkaerőpiacon. In: Pongrácz T. – Tóth I. Gy. (szerk.): Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről. 1999, Tárki, 17–20.

[99] Tóth Alexandra: *Anyának lenni az 1950-es években*: Interjú, kézirat. 2015.

nagy hassal is. Nem volt más választásunk… Akkor sem volt jobb a helyzet, miután szültünk. Másfél hónap után visszamentünk a gyárba dolgozni, a csecsemőket bölcsődébe vittük, az anyák meg a szünetekben mentek megetetni a gyermekeiket. Tudtuk, hogy ez így természetellenes, de nem volt más választásunk… Nem voltam karrierista nő – ahogy ma mondanák –, akkoriban a nőknek ez kényszer és nem választás kérdése volt. Sokszor értem úgy be a bölcsődébe, hogy a fiam sírt és senki sem ment hozzá. Egy dadára jobb esetben 5-6 csecsemő jutott. Szükségleteikről nem tudtak, nem tudhattak gondoskodni. Mindennap, amikor a fiamat ott kellett hagynom, megszakadt a szívem, de nem volt mit tenni. Sajnálom, hogy ezeket az éveket nem tudtam a fiammal tölteni, ezt már senki és semmi nem adja vissza."

3. ábra *A bölcsődék túlzsúfoltak voltak, rendre több gyermeket vettek fel, mint amennyi férőhely volt*. Forrás: KSH.

Az adatok szerint az 1950-es évektől a nők egyre szélesebb rétegei voltak kénytelenek *hathetes* (!) *gyermekágyi segély* után munkába állni. Ekkor indult meg a bölcsődei [100] (és az óvodai) hálózat kifejlesztése (3. ábra), amelynek napos, „hetes" és hónapos formái működtek.[101]

A „hetes" bölcsőde (óvoda) azt jelentette, hogy a gyermekeket hétfőn reggel „leadták" a bölcsődében, és pénteken vitte őket haza édesanyjuk.[102] A fiatal nőket foglalkoztató munkahelyek mellett tömegesen épültek fel az ötvenes évektől az üzemi bölcsődék, ahol megengedték, hogy az édesanyák négyóránként, „szoptatási idő"-re a gyermekeikhez menjenek.

Ilyen körülmények között a gyermekek fiziológiai ellátása sem lehetett zavartalan. A csecsemők egy részének elhelyezését az akkortájt még létező többgenerációs családokban élő

[100] 1938-ban 37 bölcsődében 1070 kisdedet gondoztak. A második világháború után, állami irányítással, üzemek, tanácsok kezdtek bölcsődét kialakítani lakásokból és más intézményekből, például kórházakból. Az intézmények száma 10 év alatt 800 fölé, a beíratott gyermekeké 3920-ról (1949) 31 970 emelkedett. A hatvanas években a bölcsődések népességen belüli aránya jelentősen növekedett (15%). 1967 után némi csökkenés látható, majd mintegy 50%-os növekedés a bölcsődét igénybe vevők számában és kortársak arányában. KSH: *Kisgyermekek napközbeni ellátása*, 2012, http://www.ksh.hu/docs/hun/ xftp/idoszaki/pdf/kisgyermnapkozbeni.pdf 3. 14.

[101] A hetes bölcsőde intézménye 2015-ben szűnt meg, tudomásom szerint.

[102] A „hetes" bölcsődében nevelkedett gyermekekről kevés adatunk van, de ilyen intézmények ma is léteznek. A jogszabályok szerint „az alapfeladatként nyújtott ellátás esetén a gyermek napi gondozási ideje a tizenkét órát nem haladhatja meg. A hetes bölcsődébe csak azokat a gyermekeket lehet felvenni, akiknek az otthonában – a család szociális helyzete, illetve az otthoni körülmények miatt – hét közben nem biztosítható az egészséges testi vagy szellemi fejlődése. A hetes bölcsődékben hetenként legalább 120 órában, bentlakásos formában biztosítják az elhelyezést. Ezt az ellátási formát azonban csak addig lehet igénybe venni, amíg az elhelyezésre okot adó körülmények fennállnak." http://www.noefon.hu/aloldal.php?page=gyermekek_napkozben

nagyszülők[103] és rokonok tudták megoldani, ám egyre növekvő számban a bölcsődék fogadták be őket (5. ábra). Az akkor tömegesen kialakított, folyamatosan túlzsúfolt napos/hetes bölcsődékben[104] el tudjuk képzelni, hogy milyen szakértelem, gondoskodás, tárgyi környezet, szeretetteljes gondoskodás és megértő figyelem juthatott egy-egy hathetes vagy féléves csecsemőre.

Nyilvánvalóan nem tud egy gondozó alkalmazkodni 5-6 csecsemőhöz egyszerre. A gyermekek kénytelenek elviselni a körülményeket, a társakat, azok hasonlóképpen kiszolgáltatott és esetenként zavaró, egymást bántalmazó viselkedését, miközben nincs jelen az anyjuk, aki megvigasztalná, megnyugtatná, biztonságba tudná ringatni őket. Mivel nem biztosítható a teljes körű alkalmazkodás, nem a sikeres alkalmazkodási, társas kapcsolódási mintát interiorizálja a csecsemő, hanem egy olyan viselkedést, amely figyelmen kívül hagyja a partner igényeit. Megfigyelésekkel is igazolták ennek a folyamatnak a működését. Azok a csecsemők, akiknek viselkedésére az édesanyjuk érzékenyen reagált az első év folyamán, nemcsak kevesebbet sírtak, de szívesebben is tettek eleget a szülők kívánságainak.[105]

A kutatások azt látszanak igazolni, hogy egy deprivált körülmények között nevelkedett csecsemő útja sincs végérvényesen meghatározva, bár az nehezebb a biztonságosan kötődő társaiénál. Az elszigeteltségből való kijutás után azok, akiknek sikerül bekerülni egy folyamatosan támogató interaktív és szeretetteljes új csoportba, be tudják hozni lemaradásukat, és fel tudják dolgozni traumáikat.[106]

Ehhez arra van szükség, hogy olyan összehangolt terápiás környezetet teremtsenek, amely érzékenyen képes eleget tenni a gyermekek és fiatalok, vagy akár felnőttek interaktív szükségleteinek. Ha azonban hagyjuk, hogy a sérült személyiség maga küzdjön meg élethelyzetével, számíthatunk arra, hogy megoldásai – akár önmagával, akár társaival szembefordulva – esetleg ki is léphetnek a társadalom elfogadottsági zónájából.[107]

[103] Ebben az időben a nagyszülőkre még számíthattak a családok.

[104] Egy bölcsődei csoport gyermeklétszáma 2015-ben 12-14 fő, sajátos nevelési igényű gyermek integrálása esetén 10 fő, két bölcsődei szakgondozó (OKJ) képesítésű kisgyermeknevelővel. Nincsenek adataim a csoportlétszámról és a képesítési követelményekről az 1950-es évekből. Balogh Lászlóné – Barbainé Berci Klára – Kovácsné Bárány Ildikó – Nyitrai Ágnes Dr. –Rózsa Judit – Tolnayné Falusi Mária – Vokony Éva: *A bölcsődei nevelés-gondozás szakmai szabályai.* Budapest, 2012, Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet, 39.

[105] Bowlby: *i.m.*16.

[106] Michael Cole – Sheila R. Cole: *Fejlődéslélektan*. Budapest, 1997, Osiris, 281.

[107] Michael Cole – Sheila R. Cole: *Fejlődéslélektan*. Budapest, 1997, Osiris, 282.

Mindannyiunk érdeke, hogy gyermekeink érzelmileg stabil és szociábilis személyiséggé váljanak. Mivel mégis, a gazdasági nyomás miatt, sokan kényszerhelyzetben vannak, és nem maradhatnak otthon gyermekeikkel.[108] A bölcsődei gondozás értékelése ezért rendkívül fontos társadalmi kérdés, hiszen családjaink, népünk és nemzetünk egészségének, mentális fejlődésének, intelligenciájának, kapcsolatrendszerének, egész jövőjének az egyik meghatározó intézményéről beszélünk, amely mindenkit érint.[109]

A szocializációs folyamatok következményei[110]

A megalapozott és érvényes következtetések levonása nagy körültekintést igényel. Kutatásmódszertani szempontból már az egy populáción belüli vizsgálatokat is megnehezítik a mintavétel bizonytalanságai. Kétségeinket tovább növeli, hogy az ötvenes-hetvenes években – amelynek következményei álláspontunk szerint a mai napig megfigyelhetőek – egyáltalán nem készültek felmérések. Azok a nagy mintán végzett, longitudinális kutatások pedig, amelyekre építhetnénk bizonyos következtetéseket, túlnyomóan az elmúlt néhány évtizedben a fejlett országokban készültek. Ezekben az országokban azonban a vizsgált bölcsődék, illetve a szülő generációk teljesen más kultúrával, attitűddel, gondolkodással, tárgyi-személyi feltételrendszerrel működnek. Oly mértékű különbségekről beszélünk, amelyek a tudományos igényű összehasonlításokat lehetetlenné teszik. (Mást jelent a bölcsőde, a munkahely, a munkaidő, más az értékrend, a bizalmi szint stb.) A feltárt eredményekben tehát sokkal inkább valószínűségekkel, mint ok-okozati összefüggésekkel találkozhatunk.

A legtisztábban akkor tudnánk az összefüggéseket feltárni, ha magyar mintán sikerülne beazonosítani az egymást követő generációk gyermekkorban kialakított kötődési mintáit, és azt összevetni későbbi életpályájukkal, párválasztásukkal, illetve gyermekeik számával. Mivel azonban erre vonatkozó kutatások nem készültek, a rendelkezésre álló részkutatások által föltárt adatokra támaszkodunk.

A generációk élettörténetére vonatkozó megállapításokat ugyanakkor nem célszerű egyéni életsorsokra vetíteni, hiszen egy-egy személyre vonatkozóan nem tudunk következtetéseket levonni. Inkább életút trendekről, bizonyos hatások által befolyásolt társadalmi csoportok

[108] Az eredményeket más kutatók vizsgálatai is alátámasztották: Peter Brglow, Brian Vaughn, Nancy Molitor (1987), idézi: Michael Cole – Sheila R. Cole: *Fejlődéslélektan* Budapest, 1997, Osiris, 270.

[109] A bölcsődei gondozással kapcsolatban az egyik szélső álláspont a bölcsődék hasznosságát hangsúlyozza, amely lehetővé teszi az édesanya gyors munkahelyi reintegrációját, ezáltal komfortérzékének növelését, ettől remélve a gyermekvállalást. A másik a bölcsődék káros hatásait emeli ki, mert nem támogatja az anya-gyermek kapcsolatot. Minthogy a hosszú távú reprodukciós képesség fenntartásában nem az anya munkavállalói szerepe a döntő tényező, hanem a csecsemő kapcsolatkultúrájának a megalapozása, a magunk részéről ez utóbbit támogatjuk. Ezt az álláspontot képviseli – szemben az unió legtöbb országával – Csehország, ahol alig van bölcsőde, és náluk sikerült is a népességfogyás megállítása. Dercsényi Dávid: *A helyzetünk pocsék, most kezdünk visszamászni a pincébe*; interjú Kapitány Balázs demográfussal, www.HVG.hu, http://hvg.hu/ itthon/ 20150624_nepesseg _helyzetunk_pocsek_most_kezdunk. Az unió vonatkozó irányelvei sajnálatos módon nem a jövő generáció védelmét szolgálják. A „barcelonai célkitűzések" (2002) szerint a tagállamoknak fel kell számolniuk a nők munkaerő-piaci részvételét akadályozó tényezőket, valamint arra kell törekedniük, hogy a három év alatti gyermekek legalább 33%-a számára nyújtsanak gyermekgondozási ellátást. Szilas István: *Sikeres-e a magyar családpolitika?* http://www.penzugyiszemle.hu/vitaforum/sikeres-e-a-magyar-csaladpolitika-3, letöltés: 2015. június 26.

[110] A generációk életét és gondolkodását befolyásoló feltételezett hatások azonosítása és pontosítása további kiterjedt kutatásokat igényel.

viselkedési szokásairól beszélünk, amelyek a speciális megvalósulási helyzetektől függően egyéni színezetet kaphatnak.

A problématörténet bemutatásához hasonló szakaszolást alkalmazunk, mint a nyugati társadalomelemzésekben elterjedt modern generációelméletek,[111] bár a határvonalak nem pontosan egyezőek, mert a történelem másként tagolta életünket.

Három, mintegy húszéves periódust különítettünk el egymástól: 1950–1969; 1970–1989; 1990–2010. Azért ezt a három korszakot, mert – ahogy korábban láttuk –, a legjelentősebb társadalmi változás, amely a korai szocializációt befolyásolhatta, az 1950–1970 közötti időszakra tehető. A korábban bemutatott fejlődés-lélektani kutatások alapján azt vélelmezzük, hogy a később szülővé váló nemzedékek a csecsemő- és kisgyermekkorban megtapasztalt gondozási mintákat, szülői bánásmódot, gondozási kultúrát továbbörökíthetik a következő generációra.

Nem azt állítjuk, hogy kizárólag ez a tényező váltotta ki a tovagyűrűző hatásrendszert. Mindössze **arra hívjuk föl a figyelmet, hogy a többtényezős folyamatok egyik meghatározó elemével van dolgunk, amelyre azért fontos különös figyelmet szentelni, mert egyben a társadalmi méretű beavatkozások egyik fontos lehetséges eszközéről van szó.**

A „csalódott” nemzedék („A”) nevelkedése, házassága és termékenysége

(1950–1969 között születtek, 2016-ben 47–66 évesek)

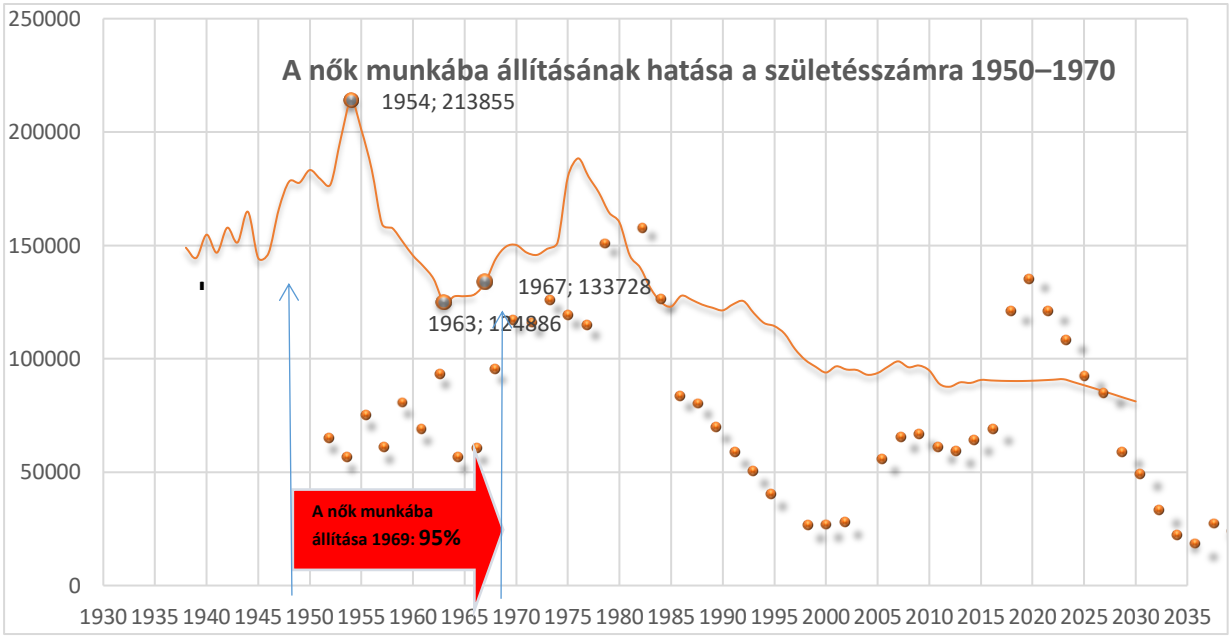
Ahogy a 4. ábrán látjuk, 1954-től kezd zuhanni a gyermekszületések száma. 8 év múlva (1962) már 93 ezer gyermekkel kevesebb születik, 22 ezerrel kevesebb, mint a II. világháború évében, 1945-ben!

A nők erőszakos munkába állítása mellett nem hagyhatjuk figyelmen kívül az erre az időszakra jellemző internálásokat, a beszolgáltatásokat, a besúgóhálózat kialakítását, a faluközösségekből a városokba terelt tömegek életmód-átalakulását, a családok szétszakítását, és a proletárdiktatúra más, fegyveres erőszakkal levezényelt társadalomromboló törekvéseit, amelyek a gyermekvállalást külön (is) megterhelték. Az 1956-os forradalom után kivándoroltak

[111] „Az azonos történelmi és társadalmi környezetben született és nevelkedett emberek csoportját” nevezik társadalomtudományi megközelítésben egy generációnak (Szántó Zsuzsa – Susánszky Éva: *Magyar lelkiállapot.* Budapest, 2013, Semmelweis, 43.). Határait jelentős történelmi eseményekhez igazítják, mivel meghatározó tapasztalatokat nyújt egy olyan élmény, mint pl. a II. világháború, nálunk 1956, a „gulyáskommunizmus”, a rendszerváltás vagy az internet elterjedése. Klasszikus megközelítésben a II. világháború előtt született nemzedéket „veteránoknak” nevezik, az 1945–1964 között születetteket „baby boomer”-eknek, az 1965–1979 között született nemzedék az „X”, az 1980–1994 közöttiek nemzedéke az „Y”, az 1995 után születettek nemzedéke pedig a „Z” generáció. Magyarország és ilyen módon az itt élő generációk történetét nem tudjuk pontosan e minta szerint szakaszolni, ezért – ebből a szempontból – csak korlátozottan építkezhetünk a nemzetközi szakirodalomra.

Saját megközelítésünkben – amely egy eddig kevésbé elemzett nézőpont – ilyen erőteljes, a generációk gondolkozását meghatározó határvonalnak tekintjük, hogy bölcsődében vagy otthon nevelkednek-e a gyermekek. Ehhez hasonló megközelítést alkalmaznak az „X” generációs élményvilág megfogalmazásában: „Tagjai jellemzően olyan családokban születtek, amelyekben mindkét szülő dolgozott; a szülők között gyakori volt a válás, így a gyermekek gyakran bizonytalanságban, a változás körülményei között nevelkedtek.” LaBan MM.*: Late Y2K Phenomenon.* In: *i. m.*: 44.

tízezrei[112] is nagyobb részt a szülőképes fiatal korosztályt tizedelték. További súlyos veszteségek írhatók az 56-os abortusz legalizáció rovására, amely sok százezer magzatgyermek halálát okozta, okozza a mai napig.

4. ábra A *nők munkába állítása, a teljes foglalkoztatottság kiterjesztésének hatása a gyermekszületésre*

A zuhanás megállása az 1963-as konszolidációhoz tűnik köthetőnek, amit pár év stagnálás követ. A fordulat a gyes bevezetésével indul (10-13 ezer gyermekkel születik több), amit 1969 körül a baby boom, a Ratkó-nemzedék szülőképes korba lépése (1973) erősít föl.

Vajon mit élhetett át az 1950-1967 között született nemzedék a kapcsolatokra legérzékenyebb csecsemőkorában, akkor, amikor 6 hetes korától napos/hetes bölcsődékbe került?

Biztonságot, együttérzést, örömet, fontosságélményt, nélkülözhetetlenséget és bizalmat? Vagy inkább félelmet, elhagyatottságot, csalódást, kitaszítottságot, magányosságot, cserbenhagyást, csak átmenetileg beteljesülő vágyak és frusztrációk tömegét?

E nemzedék édesanyáinak évről évre szélesebb rétege, a periódus vége felé 60%-a dolgozott. A csecsemők 30%-a, hat hetes korától napos, hetes, hónapos bölcsődébe járt, további ismeretlen számú része a szomszédok vagy rokonok felügyelete alatt tengődött. [113]

Az adatok azt valószínűsítik, hogy **ez a nemzedék**[114] (6. ábra „A” generáció), ***tömeges méretekben szenvedhetett el pszichés sérülést* az erőszakosan megszakított anya-gyermek kapcsolatok miatt**. (Székely 2013: 70, Dukay-Szabó et al. 2013). [115] Csak részben vagy

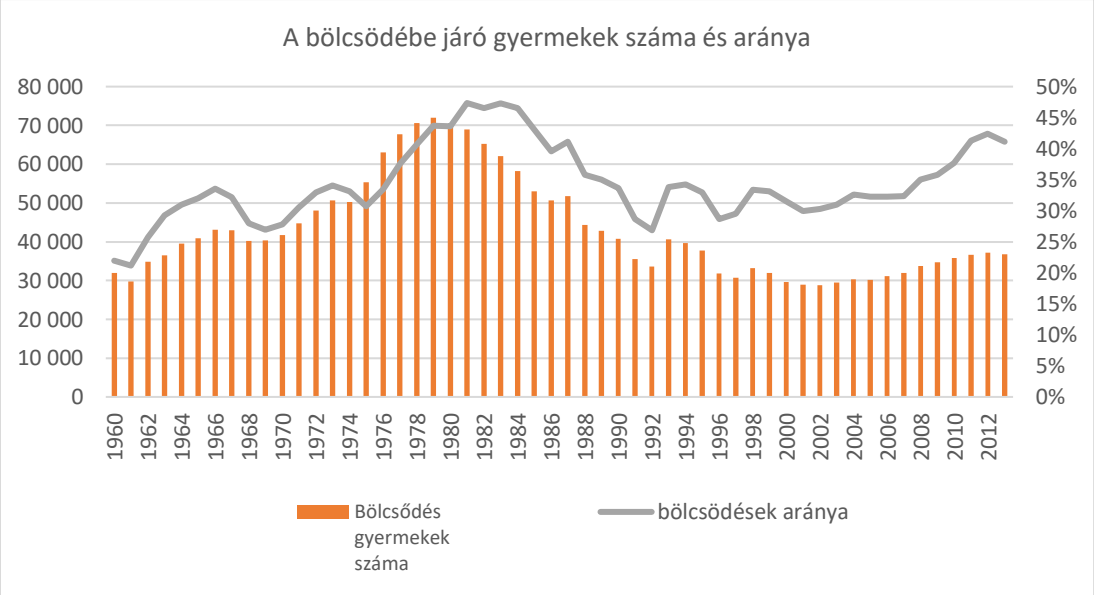
[112] 1956–57-ben 163 106 fő vándorolt ki. In Szászi Ferenc: *Adatok a magyar kivándorlás történetéhez 1945–1989.* In: Valuch Tibor (szerk.): *Magyar társadalomtörténeti olvasókönyv 1944-től napjainkig.* Budapest, 2004, Osiris, 145–155.

[113] Sajnos nincsenek pontos adatok, hogy a korosztályok milyen arányban nevelkedtek nagyszülőknél, rokonoknál, ismerősöknél, napos és hetes bölcsődékben, csak az eredményekből következtethetünk.

[114] 1950 és 1967 között született.

[115] Hazan és Shaver (1987) kutatásai In: Zsolnai Anikó: *Kötődés és nevelés.* Budapest, 2001, Eötvös, 37. Lásd Vámos Miklós: *Anya csak egy van* című, 1994-ben megjelent önéletrajzi regényét az édesanyjá(ért)val való kilátástalan küzdelemről.

egyáltalán nem tapasztalhatta meg a korai anya-gyermek kapcsolatban az egészséges fejlődéshez szükséges intimitás- és biztonságélményt. A kötődés örömét, annak nyugalmát, harmóniáját kevesebbszer élhette át, mint arra szüksége lett volna. Az átélt traumák ellenére volt még pozitív élményalapja is, amennyiben édesanyja még személyében, reflexeiben, gondolkodásában hordozhatta a szeretetteljes kapcsolatra való nyitottságot. Voltak-lehettek emlékei harmonikus együttlétekről, de folyamatosan csalódnia is kellett édesanyja ismételt munkába menetele, eltávozása miatt. A generáció jelentős részének tehát közös élménybázisa az „anyátlanság", az intimitáshiány, a meghitt családi együttlétek nélkülözése, a szoros kapcsolatokra való képesség hiánya, amelyek a tartós és boldog házassághoz, az utódvállaláshoz egyaránt fontos, nélkülözhetetlen feltételek[116].

5. ábra *A bölcsődések száma és arányuk az élveszületések százalékában.* Forrás: KSH (korábbi adatokkal sajnos nem rendelkezünk).

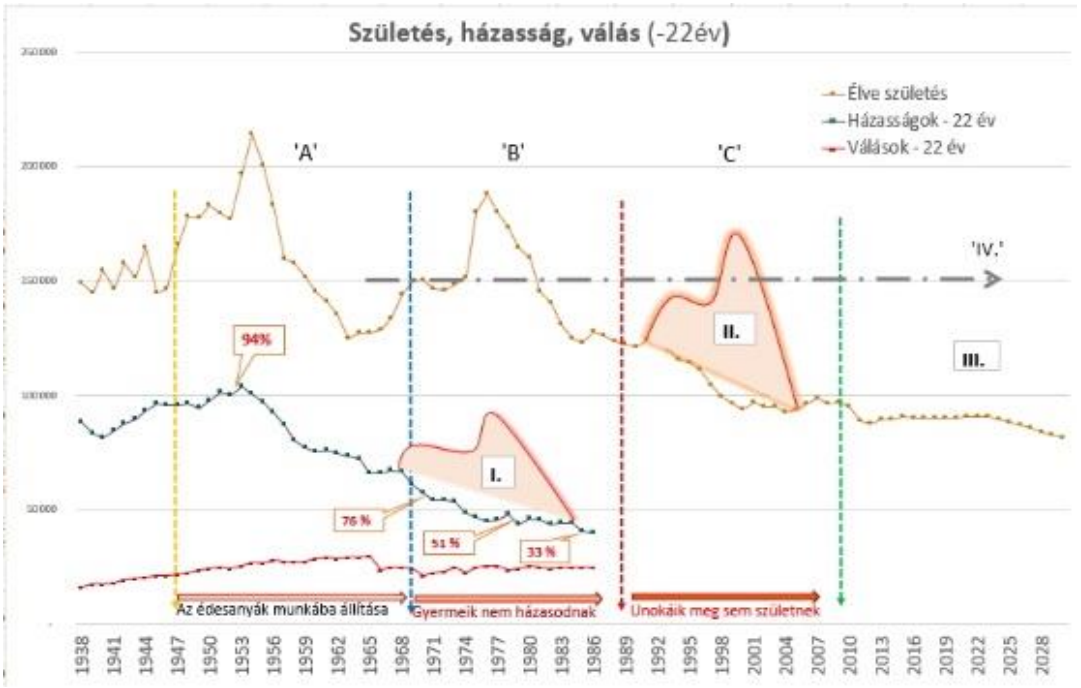
Ahogy korábban írtuk, az „A" generáció még 97%-ban megházasodik, [117] (6. ábra) de a traumatizáció már megjelenik[118] a csoport konfliktuskezelési képességeinek csökkenésében, hiszen a válások száma 25%-kal növekszik, és abban, hogy már számszerűen sem hozza létre saját utódait. Az „A" kohorsz legnépesebb korosztálya 1954-ben 213 855 főből áll, míg gyermekeik száma 22 évvel később már csak 188 385 fő (vagyis 25 ezerrel kevesebb). Ez az arány a többi évben is hasonló.

A lélekszámcsökkenés mellett azonban más következményekkel is számolnunk kell, amelyek számszerűségükben csak később lesznek megfigyelhetők.

[116]Székely Levente: *Magyar Ifjúság 2012.* Budapest, 2013, Kutatópont, 70. Letöltés 2014. szeptember 17. http://kutatopont.hu/files/2013/09/Magyar_Ifjusag_2012_ tanulmanykotet.pdf, Ha ezt a kutatási eredményt összevetjük a majomcsemeték izolációs kísérletében olvasottakkal, megerősíteni tűnik a szociális viselkedés csecsemőkori elsajátításának deficitje.

[117] Szántó Zsuzsa – Susánszky Éva: *Magyar lelkiállapot*. Budapest, 2013, Semmelweis, 46.

[118] A másodlagos (iskolai) szocializáció hatásáról olvasható elemzés: dr. Benda József (2015): *A szakadék szélén*, Gondolat, Budapest.

6. ábra *Három nemzedék születésszáma, házasodása és válása.* A házasságok és válások adatai 22 évvel korábbra vannak igazítva, hogy látható legyen, az adott évben született korosztály házasodás hajlandósága. A vízszintes vonal a népesség fenntartásához szükséges gyermekszámot mutatja. (Forrás: KSH[119], saját szerkesztés.)

Ahogy a 6. ábrán látjuk, 1954-től kezd zuhanni a gyermekszületések száma (’A’ generáció). 9 év múlva, 1963-ban, már 100 ezer gyermekkel kevesebb születik. Ez az a létszám 22 ezerrel kevesebb, mint a második világháború utolsó évében, 1945-ben. A zuhanás az 1963-as konszolidációval tűnik véget érni. Itt fordul a trend, majd erre ráerősít 1967-ben a GYES bevezetése (10-13 ezer gyermekkel születik több), amit 1969 körül a babyboom, majd a Ratkó-nemzedék szülőképes korba lépése (1973) erősít föl (’B’ generáció).

A szeparáció következményei több adatsoron is megjelennek[120], és hatásuk generációkon keresztül megfigyelhető (Németh 2013).

Pillantsunk most vissza a *kisgyermekkori kötődés* elméletére, és egészítsük ki a *felnőttkori kötődés* kutatásának eredményeivel![121] A felnőttkori kötődés vizsgálatának az utódokkal való

[119] http://www.ksh.hu/stadat_hosszu

[120] A kisgyermekkori kötődések többgenerációs demográfiai hatásáról a mai napig nem találtunk szakirodalmi kutatásokat, ez egy új megközelítésnek tűnik a témakörben. Mivel a különböző országokban az anya-gyermek kapcsolatoknak más-más története tárható fel évtizedes távlatokban, ez a fókusz számos lehetőséget kínál arra, hogy részleteiben is feltárhatóvá váljanak a demográfiai helyzetet befolyásoló folyamatok. Feltűnő trendegyezés mutatkozik ugyanakkor a visegrádi országok termékenységi jellemzőiben, ami hasonló társadalomtörténeti folyamatokat sejtet.

[121] Main, Kaplan, Cassidy: 1985; Hazan, Shever: 1987, idézi: Csóka Szilvia – Lázár Imre: *Kötődési jellemzők a mai magyar népesség körében*. In: Szántó Zsuzsa – Susánszky Éva: *Magyar lelkiállapot*. Budapest, 2013, Semmelweis, 187.

törődés szempontjából tulajdonítunk jelentőséget. Ez lehetővé teszi, hogy megtaláljuk a kötődési viselkedés transzgenerációs összefüggéseit.

Felnőtt korban négy kötődéstípust azonosít a pszichológia: a *biztonságos*, az *elkerülő*, az *aggodalmaskodó* és a *bizalmatlan* kötődési típusokat. A négy típus a pozitív és negatív érzelemvilág dimenziói mentén különül el egymástól (1. táblázat).

1. táblázat Kötődéstípusok az önkép és a társakról alkotott kép alapján[122]

		Önkép	
		Pozitív	Negatív
Társról alkotott kép	Pozitív	Biztonságos	Aggodalmaskodó
	Negatív	Elkerülő	Bizalmatlan

A szülőkhöz való biztonságos kötődés a gyermek számára kulcskérdés. Ez kölcsönösen jutalmazó, szilárd kapcsolatrendszert és egy alkotóképes élet lehetőségét vetíti előre, amely mindkét ’fél’ számára ’egy’-séget, ’egész-séget’, elégedettséget, boldogságot jelent.

Ha a szülő az *elkerülő típusba tartozik, a gyermek* biztonsága sérül. Ha a szülő nem fektet energiát a kapcsolatba, a gyermek számára kiszámíthatatlanná válik; ha benne nem bízhat meg, kapcsolatai nem lesznek tartósak és kölcsönösek. Az *aggodalmaskodó*, szorongásos szülő a gyermeket érzelmileg magához láncolja. Ebből vagy kitör, vagy foglya marad egész életében. A *bizalmatlan* szülő a gyermekével sem épít ki bizalmi kapcsolatot, és abban nem is érzi jól magát.

A bemutatott generációnak a kötődési mintázatáról nem készült vizsgálat.

Csak a társadalomtörténeti folyamatokból tudunk következtetni arra, hogy az évről évre egyre nagyobb létszámban munkába állított nők és az évről évre növekvő számú bölcsődei gondozottak kötődési lehetőségei hogyan alakulhattak.

[122] Uo.

A gyermek milyen idős korától számíthatunk a legkevesebb káros következménnyel?

Bár minden gyermekre érvényes szabály természetesen nem létezik, számolnunk kell azzal, hogy a bölcsődei gondozás a gyermekek számára teljesen mást jelent fél, egy, vagy két-három éves korban. Az „egész-séges" kisgyermekkori szocializáció szempontjából kulcstényező a munkavállalás időzítése. Ennek részletesen tagolt vizsgálatáról nem tudunk. A szerzők csupán arra tesznek kísérletet, hogy az első életévet elválasszák a rákövetkezőktől.

Az 1 éves kor előtti bölcsődei gondozás[123] hatását nemzetközi kutatásokban sokan vizsgálták. Jay Belsky (1986, 1990) megfigyelései szerint azok a csecsemők, akik heti 20 óránál hosszabban vannak távol édesanyjuktól, inkább mutatnak bizonytalan kötődési mintát az idegen helyzet-tesztben, kevésbé tesznek eleget a felnőttek követelményeinek, és agresszívabbak kortársaikkal szemben.[124]

Az idevágó szakirodalom áttekintése után Blaskó Zsuzsa megállapítja, hogy „bizonyos feltételek teljesülése esetén a betöltött egy-másfél éves kor után a közösségi gondozásból adódó hátrányok kockázata fokozatosan csökkenni kezd, majd hároméves korra egyre inkább előnyökkel is lehet számolni. A feltételek azonban szigorúak: mindenki számára elérhető, magas színvonalú ellátó intézményekre, a család és a munka összeegyeztetését biztosító munkapiacra, és arra van szükség, hogy a munkavégzést választó anyák ne éljenek át bűntudatot döntésük miatt."[125]

Hazai vizsgálatok szerint a gyermeknevelési ellátásra jogosult nők háromnegyede, ösztönösen követve és jól felismerve a jövő nemzedék egészséges fejlődésének érdekeit - „a teljes időszakot otthon, gyermekével szándékozik tölteni." Sajnálatos módon azonban a szakpolitika tovább erőlteti a jövő nemzedék kárára ma is érvényes szabályozást a csecsemők bölcsődékbe, az édesanyák munkába terelése érdekében.[126]

Nyilvánvaló, hogy a vizsgált folyamat összetettsége, az abban szerepet játszó tényezők nagy száma és bonyolult összefüggéseik nagyban megnehezítik az általános érvényű tanulságok levonását.

Mindazonáltal szeretném arra ismételten felhívni a figyelmet, hogy a csecsemőkkel való kiemelt törődés n***em a nők foglalkoztatásának egyik zavaró tényezője, hanem a magyar népesség emberi minőségének alapvető meghatározója.***

A csecsemőkkel való magas színvonalú törődés nemzetünk megmaradásának az egyik kulcskérdése!

[123] A hetes bölcsődék hatásának kutatásáról nincs tudomásunk.

[124] Dercsényi Dávid: *A helyzetünk pocsék, most kezdünk visszamászni a pincébe*; interjú Kapitány Balázs demográfussal, www.HVG.hu, http://hvg.hu/itthon/20150624_nepesseg _helyzetunk_pocsek_most_kezdunk

[125] Blaskó Zsuzsa: *Meddig maradjon otthon az anya? – A gyermekfejlődés szempontjai, Kutatási tapasztalatok és családpolitikai következtetések,* 113.o., http://www.esely.org/ kiadvanyok/2010_3/05blasko.indd.pdf

[126] Az óvodáskor előtti korosztályoknak színvonalas ellátást biztosító, mindenki számára hozzáférhető intézményhálózat kiépítése azonban csökkenthetné azok számát (és nem csak az édesanyák körében), akik az anyai gondoskodást tartják elsődlegesnek. *A kisgyermeket nevelő nők és a munkaerőpiac,* STATISZTIKAI TÜKÖR 2015. december 12. *http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/stattukor/kisgyerm_nok_mpiac.pdf, letöltés: 2016. augusztus 31.*